

INHOUD

Inleiding	11
<i>Moderne theologie</i>	11
<i>Brochures</i>	11
<i>Het onderzoek</i>	12
Onderzoeksvragen 14	
Zoekstrategieën 14	
<i>Methodologische overwegingen</i>	17
De data 17	
Proportionaliteit 17	
Representativiteit 18	
Big data? 18	
<i>Belangrijke secundaire bronnen</i>	19
<i>Terminologie</i>	20
Het etiket ‘modern’ 20	
<i>Opzet van dit boek</i>	21
Ten slotte — onderzoek toen en nu 22	
1 Nieuwe ideeën over geloof en rede in de negentiende eeuw	23
<i>Inleiding</i>	23
<i>Een vroege stem: J.A. Bakker</i>	23
<i>De Verlichting</i>	26
Veelkoppig fenomeen 27	
De invloed van de natuurwetenschappen 27	
Optimisme 28	
Katholieke Verlichting 29	
<i>Verlichte religie en theologie 30</i>	
Verlichte denkbelden binnen de kerk: de neologen 30	
Het antwoord: filosofie? 31	
<i>Historische bijbelkritiek</i>	32
Bakker over de nieuwe kritiek 32	
<i>Anti-verlichting; Romantiek</i>	33

<i>De internationale situatie</i>	34
Duitsland	34
Frankrijk	34
Zwitserland	35
Verenigd Koninkrijk	36
De Verenigde Staten: de unitariërs	37
Internationale contacten	38
2 Het medium: brochures	39
<i>Inleiding</i>	39
<i>Het corpus</i>	40
<i>Voorbeelden van recent brochureonderzoek</i>	42
<i>Brochures — kenmerken en definities</i>	42
Preken	44
<i>De overtuigingskracht van een brochure : invloed van het geschreven woord</i>	45
<i>Brochures: verspreiding</i>	46
<i>Brochures: consumptie</i>	48
Onderzoek naar leesgedrag; bronnen	48
Primaire bronnen	48
Secundaire bronnen	49
Wie lezen er?	50
Toegang tot leesmateriaal	52
Boeken lenen	52
<i>Protestantse en katholieke leescultuur</i>	54
Bibliotheken	54
De strijd tegen verkeerde lectuur	56
<i>Productie en consumptie van gedrukte media: ontwikkelingen tussen 1840 en 1870</i>	58
3 De tactiek: Polemiek en retorica in de negentiende-eeuwse religieuze discussie	61
<i>Polemiek: traditie en definitie</i>	61
<i>Kenmerken van een debat</i>	62
<i>Geschiedschrijving als wapen</i>	63
De katholieken adopteren de middeleeuwen	64
Thijm contra Beijerman	64
Professionalisering en academisering van de geschiedbeoefening	66
De weg tot verzoening	68
Fruijs oproep aan de katholieken	68

<i>Retorica in de brochures</i>	72
Hoofdlijnen van de klassieke retorica	72
Aristoteles' onderscheiding in drie soorten redevoeringen	72
Retorische analyse van zes geschriften uit 1869-1870	74
Aspecten van taalgebruik: toon en stijl	77
Maatnemen over en weer	80
4 1840-1850: van Scholtens oratie tot Opzoomers <i>Twijfel des tijds</i>	81
<i>De religieuze situatie in Nederland: protestanten en katholieken</i>	81
De protestanten	81
De positie van de katholieken in Nederland	82
<i>Antikatholicisme en antiprotestantisme; beeldvorming over en weer</i>	83
Antikatholicisme	83
Antiprotestantisme	84
De katholieken rond 1840	85
Verlichte katholieken?	86
<i>De eerste reacties in Nederland op nieuwe denkbepelden uit Duitsland</i>	87
De receptie van Strauss in Nederland	87
Het Réveil	88
De Groningers — wegbereiders voor de moderneren?	89
<i>Het begin van de moderne theologie in Nederland</i>	91
Jan Hendrik Scholten	91
Cornelis Willem Opzoomer	93
Heftigheid en verwarring	95
<i>De periodieke pers in Nederland</i>	96
De protestantse pers	96
De katholieke publicistiek	97
5 Uit de brochures: katholieke reacties op Opzoomers oratie	101
Opzoomer 1843-1850: een snelle ontwikkeling	101
'De Hoogleraar Opzoomer, en de Twijfel des tijds'	102
Opzoomer vs Da Costa, 1843	103
Opzoomers oratie: het onvermogen van de menselijke rede?	103
De Twijfel des Tijds	106
De discussies rond 1846 – aspecten van taal en stijl	108
Opzoomer als polemist	112
<i>Het beeld uit deze discussie</i>	112
6 1851 - 1860: Vrij onderzoek en scherpe kritiek op vele fronten	115
<i>De moderne theologie bereikt de kansel</i>	116
L.W.E. Rauwenhoff, optimist in de stijl van Lessing	116

Allard Pierson, modern humanist	118
D. Chantepie de la Saussaye en J.H. Gunning jr.: de ethisch-irenischen	119
Een doopsgezinde moderne: S. Hoekstra Bzn	119
<i>Popularisering: de receptie van Busken Huets Brieven over den Bijbel</i>	120
<i>De katholieken: het herstel van de rooms-katholieke bisschoppelijke hiërarchie in 1853</i>	122
<i>Buiten de kerk: vrijdenkers</i>	125
Johannes van Vloten	126
Het spinozisme in Nederland in de negentiende eeuw	129
7 Uit de brochures: Zaalberg versus Frentrop — moderne tegen jezuïet	131
Tijdgeest in sleutelwoorden: een inventarisatie	134
Retorische en stilistische aspecten van de twaalf brochures	135
Schrijven en spreken: uiterlijke welsprekendheid	142
Een katholiek perspectief: S.P. Lipman	142
Frentrop versus Zaalberg	146
Retorica in de redes	146
Opbouw van de redes	148
Andere structurele elementen	153
Aristoteles' drie genera in de redes?	154
Een correct debat?	155
De persoonlijkheid van de spreker	156
Nog eens: Frentrop tegenover Zaalberg	160
8 1861-1870: de bloeitijd van de moderne richting in Nederland	161
<i>De moderne theologie: een volksbeweging?</i>	161
Moderne theologie aan de academie	162
Abraham Kuenen	162
Cornelis Petrus Tiele	163
<i>Een stemadvies uit 1866</i>	165
<i>De schoolstrijd</i>	166
<i>Het kerkbegrip van de modernen</i>	167
Konden de modernen in de kerk blijven?	168
De positie van de modernen die bleven	171
De strijd over de doopformule	171
<i>Katholieke kerkerlators?</i>	172
<i>Katholiek liberalisme en modernisme in Nederland rond 1865</i>	173
Quanta Cura en de Syllabus Errorum	175
Liberaal-katholieken in Nederland	176
Wetenschappelijke emancipatie van de katholieken	177
De katholieken en brochures	178

De receptie van Renans Vie de Jésus 179	
Het Eerste Vaticaans Concilie, 1869-1870 181	
9 Uit de brochures: Wat is een kerk?	183
<i>Inleiding</i>	183
<i>De discussie: protestantse en katholieke visies op 'de kerk'</i>	183
Hoe katholiek kan een moderne zijn? 185	
Wat wordt de kerkverlaters verweten? 187	
Hete hangijzers 187	
Katholieke reacties op het debat 189	
Oplossingen? 189	
<i>Afstanden, groot en klein</i>	191
<i>De blik op de overkant</i>	194
Onwetendheid bij de protestanten 194	
Onwetendheid bij de katholieken 196	
Las men elkaar? 197	
Bruggenbouwers 198	
<i>Altijd... de maat der polemiek</i>	199
Tactieken 200	
De journalistiek 201	
Taalgebruik 201	
Epiloog	205
Appendix A Bij hoofdstuk 2: Cijfers uit Kruseman	209
Appendix B Data bij hoofdstuk 7	213
Correspondentieanalyse 213	
Woordwolken 215	
Metaforen bij Zaalberg en Frentrop 217	
Noten	218
Bibliografie	237
Register van persoonsnamen	253